

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

TÉZISEK

Hász Erzsébet

Megértés, értelmezés, alkalmazás

József Attila: Tanítások

című doktori (PhD) értekezéséhez

A Doktori Iskola vezetője

Dr. Szelestei Nagy László DSc

egyetemi tanár

Piliscsaba

2012

I. Az értekezés témájának bemutatása, problémafelvetés, a kutatás előzményei

A dolgozat József Attila korai korszakából annak az egyik nagyobbra tervezett kompozíciónak a három részből álló vizsgálatára vállalkozik, amelyet a költő – munkája során az elsőtől a nyolcadik részig eljutva – egyik (1923. december 8-i) Galamb Ödönnek, majd pár nappal később (1923. december 13-14-i) Tettamanti Bélának írott levelében is készülő ciklusként említ. Az Espersit Jánosnak írt (1924. február 25-július 7-i) levélben olvassuk, hogy „Kassáknak kivittek tőlem 26 (huszonhat) verset“, amelyek között – ahogyan ezt Erg Ágoston (1924. március 15-i) egyik válaszleveléből tudjuk – a *Tanítások* is ott volt, de nem ismeretes, hogy hány része és milyen összeállításban.¹

A *Tanítások* című versciklus a következő problémákat veti föl:

- textológiai kérdések: a mű 15 számozott részből áll, amelyek sorából a 10., 11., 12. hiányzik, s a kéziratok tanúsága szerint lett volna egy 16. rész is, továbbá jól látható, hogy a komponálás, a részek végleges sorrendje problematikus volt, ezen kívül ismerünk olyan verseket ebből az időszakból, amelyek többé vagy kevésbé erőteljes rokonságot mutatnak a ciklus ismert részeivel; a költő már a megírás első fázisában egyenként publikálta a ciklus bizonyos darabjait, majd az ebben az időben kelt levelekből, a kéziratos hagyatékból, annak kiadott részeiből valamint kortársi

¹ *József Attila levelezése*, összeáll. H. BAGÓ Ilona, HEGYI Katalin, STOLL Béla, s. a. r., jegyz. STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 44., 46., 50., 51.

visszaemlékezésekből ismert különböző ideiglenes címeket viselő kötetterveibe és a *Nem én kiáltok* című, 1924 végén megjelent kötetébe különböző összeállításokban más és más számú részt vett föl, más és más címekkel, de sohasem publikálta a ciklust egészben, még az *Orgonaszó* címen három részesre rövidített változatot sem (amelynek a datálása is kérdéses); a gyűjteményes József Attila-verseskötetek sora a 2005-ös, harmadik kritikai kiadásig rendre más és más módon illetve mennyiségben közölte a *Tanításokat*; a dolgozatban elsősorban a 2005-ös kritikai kiadásban megjelent szövegekre alapoztuk az elemzést (későbbi folytatásként tervezve a szövegváltozatok, kompozíció-variánsok és egyáltalán a „befejezett műalkotás“ kérdéseinek alapos körüljárását);

- a *Tanítások* szerepe, jelentősége az életműben szintén problematikus: elszakadást képvisel a *Szépség koldusa*-korszaktól, ezt illetően torzóban maradt megvalósítási kísérletnek is tekinthető, az avantgard felé tett első lépésnek is, ugyanakkor, mivel kétségtelenül magán viseli az expresszionista líra szinte összes ismertetőjegyét (pl. jóság-kultusz, megváltó-attitűd, entuziazmus, ciklus-építés), és ilyen értelemben esztétikailag helyét jól megálló mű, nem tekinthető pusztán csak félbehagyott kísérletnek (néhányik darabját a ciklusból kiemelve a költő feltűnően sok ízben publikálta, azaz vállalta), mint ahogy az expresszionizmus maga sem kevésbé értékes avantgard irányzat, mint például a szürrealizmus, amellyel majd a bécsi-párizsi egyetemi évek számos verse azonosítható, s amelyekkel az utóbbi évtizedekben már érdemben foglalkozott a kutatás;
- a *Tanításokhoz* tartozó epitextusnak tekintjük továbbá a már említett, 1923 végén Galamb Ödönnek címzett levelet, amely a ciklushoz kapcsolódva annak olyasféle művészetelméleti

háttérmagyarázataként szolgál, mint a *Nem én kiáltok* kötet végén lévő *Alleluja*, de még nem olyan kidolgozott gondolati rendszer, mint a későbbi, „költészetbölcselet“ névvel illetett írások;

- közelebbről vizsgálendő kérdéskörnek tekinthető továbbá a mű intertextuális viszonyrendszere, amelyre a dolgozat második és harmadik részében részletesen kitérünk.

Témánk jelentőségét a fentieken túl (de azokkal szoros összefüggésben) abban is látom, hogy a *Tanítások* mindeddig többnyire csupán periférikusan szerepelt az egyébként könyvtárnyi József Attila-szakirodalomban, jóllehet egy avantgard irányzat pregnáns példajaként bizonyosan több figyelmet érdemel, s a részletes vizsgálat még egyéb értékeit is fölfedezheti – amire dolgozatírói törekvésem irányult is.

Ami a kutatás előzményeit illeti, az az általam követett módszer sajátosságából következően részletes elemzés tárgya lett, mivel a jaúí vizsgálati minta követésének harmadik részében – azonos a dolgozat III. fejezetével – igyekeztem az eddigi vonatkozó szakirodalmat áttekinteni. A József Attila művekre vonatkozó kutatási anyag annyira gazdag, hogy még egy ilyen, viszonylag „elhanyagolt“ szegmens is sok értékes előzmény összegyűjtésére adott módot.

II. A követett módszer

A **Bevezető**ben indoklom pályám eddigi speciális irányultságával, hogy a téma kidolgozásához miképpen esett a választásom a recepcióelméleti módszerre.

Bár a receptív biblioterápia olvasási és elemző feldolgozási gyakorlata valamint mindennek az elméleti alapozása a szakterület speciális funkcióiból következően nem lehet egészen azonos a recepcióelméletben kidolgozott és Hans Robert Jauß közismert Baudelaire-tanulmányában mintapéldaként be is mutatott triádikus elemző gyakorlattal, ideális esetben képezheti annak irodalomtudományi fundamentumát, amint ezt saját praxisomban mindenkor szorgalmaztam is. Így szinte önként adódott a gondolat, hogy a *Tanítások* jelen vizsgálatakor is ezt a módszert alkalmazzam.

A módszer meghatározta a dolgozat szerkezetét is, amely igen egyszerű, három fő részből áll a jaußi háromféle olvasásnak megfelelően.

Az első részben a *Tanítások* első, esztétikailag érzékelő olvasásaként a 2005-ös kritikai kiadásban – ami az eddigi textológiai eredmények összefoglalásának tekinthető – *Tanítások* cím alatt olvasható szövegek részről részre, az egyes szövegeken belül is parciális progresszivitásban történő elemzését végeztük. Nem tértünk ki a szövegvariánsokra, a más címekkel ellátott, a ciklus számozott darabjaihoz ilyen kompozícióban soha nem csatolt versekre, de figyelembe vettük a 9. rész után lévő hiátus tényét. Ebben a részben az említett parciális progresszivitás „akadálymentesítése” céljából nem vizsgáltuk a kéziratokon látható komponálási problémákat sem.

A második, retrospektív-értelmező olvasás során – az első olvasás eredményeinek birtokában visszatekintve és az elemzést ennek alapján a következő szintre áthelyezve – néhány olyan szempontot emeltünk ki, amelyhez az alapot az előző olvasásban hoztuk létre. Ezeket az „új eredmények” alábbi tézispontjában foglaljuk össze.

A már említett kutatási előzmények a harmadik, recepciótörténeti részben helyezkednek el. Ebben a fejezetben részletezzük a kéziratokkal és a *Tanítások* publikációival kapcsolatos vizsgálódásainkat is. Itt áttekintjük – a kortárs recepcióval kezdve a sort – a kutatási előzményeket napjainkig.

Ennek az úgyszólván a dolgozatírás jelenidejéig elhúzódó spektrumnak a föl vételét kívántuk indokolni az 1.1 pontban részletezett ‘spleen’-elemzéssel, annak példájaként, hogy egyetlen szó jelentésváltozásai (tekintettel annak más nyelvekbe történt átvételével, fordításvariációival stb.) milyen sebességgel mennek végbe, ebből vonva le a következtetést, hogy a verselemzések mint recepciótörténeti állomások is a legutóbbi idő kig húzódoan valóban „történetiként“ értelmezhetőek.

III. Az értekezés új eredményei

1. A *Tanítások* a költő életművében a pályakezdő évek egyik jelentős alkotásának tekinthető.

2. A ciklusban a lírai én metamorfózisának három útja követhető, mindhárom a „mi“ felé mutat. Az első út fokozatosan épül ki az 1. résztől a 9. részig, ahol a bemutatott ünnepi készülődés boldog emberi közösségének első személyű plurálisa még a tanítói „én“ megtartásával jön létre. A második úton a tanítói „én“ keményebb hangot megütve szól a mű egész folyamán sokszor megszólított „ti“-hez (13. és 14. rész). A harmadik út a tanítói „én“ feladásával, a közösségbe olvadással történik, ahol a megszólalás már a közösséget képviselő imádság hangja (15. rész).

3. A ciklus folyamán a háromféle „mi“-konstrukciónak megfelelően a „jóság-tan“ is átalakul, annak tanítói hirdetésétől a megszólítottak kemény kritikáján keresztül a költői elhíttetés céljaként kitűzött „jók“ helyett immár a „jósándékúakkal“ közösségre lépésig haladva módosul, s az elfáradásnak mint „a program hibájának“ fölfedezésével az imádság módozatában történő korrekcióját adva hagyja nyitva az eredeti tanítói cél elérésének lehetőségét.

3. A ciklus retorikus verskompozíció.

4. A 2. rész első sora a központi gondolatot hordozó gnóma.

5. Az austini vizsgálati módszer alkalmazásával kiderítettük a gnóma kijelentő módjának rejtett sajátosságait – a kijelentő módnak figyelemfelkeltő és egyúttal az elhíttetést szolgáló szerepe van.

6. Az intertextuális viszonyrendszerben számos, a kutatási előzményekben már ismert kapcsolata mellett fölfedeztünk újabbakat, illetve az eddig ismerteket igyekeztünk új vizsgálatnak alávetni, különös tekintettel Nietzsche és az expresszionizmus viszonyára.

7. A *Tanítások* összességében József Attila istenes versei közé illeszthető.

IV. Publikációs jegyzék

1. Önálló kötet

- A bűnprobléma genezise a világirodalomban. Bp., KÖT, 1994.

2. Tanulmányok

- *Irodalomterápia. József Attila: Nem emel föl.* = Irodalomtanítás II. Szerk. SIPOS Lajos, Bp., Universitas-Pauz, 1994, 255-264.

- *Szálkák és gerendák. Gondolatok Tolsztoj naplójának olvastán.* Új Ember, 1997. május 11., 9.
- *Olvasmányélmények és szuicidprofilaxis iskoláskorban.* Iskolakultúra, 1998/11, 94-97.
- *Terhére vagyunk az Úrnak szavainkkal – a rossz problémája Tolsztoj műveiben.* Forrás 30(1998), 11, 71-78.
- *A tzeodíceák, a bűnprobléma és a művész-ember.* Hitel, 1998, 12, 55-58.
- *A művészi alkotómunka és a művészkarakter változásai. Rövid európai áttekintés.* Új Dunatáj, 4(1999)1:67-72.

2. Konferencia

- *Az irodalmi műalkotás kollektív recepciója a biblioterápiás beszélgetésben.* Társas és kollektív – tematikus ülés. MPT Országos Tudományos Nagygyűlés, Pécs, 1998.
- *Aktív és receptív biblioterápia.* Pszichodiák Konferencia, 1999 március
- *Theoretical Principles of Bibliotherapy.* 1st Art Therapy World Congress, CD-ROM, Bp., 2003 március 30-április 2.

3. Egyetemi előadások

- *A bűnprobléma József Attila költészetében.* PPKE BTK, 1994, őszi félév
- *József Attila költői pályája a jóság-etikától a bűn-ciklusig.* KGRE BTK, 1996 őszi félév, 1997 őszi félév